

שלוש שיטות להגדרת 'עשרת הדברים' ביתרו ובואתחן על פי ה'מסורה' ב'כתר ארם צובה' ובכתבי היד הקרובים לו

עריכה: יעקב לוינגר (בסיוע בנו אביגדור) גרסה: י"ח/שבט/תשע"ט 12:42

עשרת הדיברות בפרשת יתרו¹

דיברות:	1. על פי הפרשיות	2. על פי הטעם התחתון	3. על פי הטעם העליון
(10)-(1)	חלוקה ל-10 פרשיות, הזהות ל-10 דיברות, באמצעות פרשיות (= מרווחים) בספר התורה. ²	חלוקה ל-12 פסוקים המהווים 10 דיברות. ³	חלוקה ל-10 דיברות, כל אחד פסוק לעצמו. סופי הדיברות מוטעמים בסילוק (=סוף פסוק). ⁴
(1)	{ס} אֲנֹכִי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר במים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי: [נ] ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: {ס}	{ס} [בג] אֲנֹכִי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא יהיה לך אלהים אחרים על פני: {ס}	{ס} אֲנֹכִי יי אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: {ס}
(2)	לא תשא את שם יי אלהיך לשוא כי לא ינקה יי את אשר ישא שמו לשוא {פ}	[ד] לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ: [ה] לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי: [ו] ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: {ס}	לא יהיה לך אלהים אחרים על פני לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ואשר במים מתחת לארץ לא תשתחוה להם ולא תעבדם כי אנכי יי אלהיך אל קנא פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים לשנאי ועשה חסד לאלפים לאהבי ולשמרי מצותי: {ס}
(3)	זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמרת ובהמתך וגורך אשר בשעריך כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינוז ביום השביעי על כן ברך יי את יום השבת ויקדשוהו {ס}	[ז] לא תשא את שם יי אלהיך לשוא כי לא ינקה יי את אשר ישא את שמו לשוא: {פ}	לא תשא את שם יי אלהיך לשוא כי לא ינקה יי את אשר ישא את שמו לשוא: {פ}
(4)	כבד את אבירך ואת אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך {ס}	[ח] זכור את יום השבת לקדשו: [ט] ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך: [י] ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמרת ובהמתך וגורך אשר בשעריך כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינוז ביום השבת ויקדשוהו: {ס}	זכור את יום השבת לקדשו ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת ליי אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמרת ובהמתך וגורך אשר בשעריך כי ששת ימים עשה יי את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינוז ביום השבת ויקדשוהו: {ס}
(5)	לא תרצו {ס}	[יב] כבד את אבירך ואת אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: {ס}	כבד את אבירך ואת אמך למען יארכון ימך על האדמה אשר יי אלהיך נתן לך: {ס}
(6)	לא תנאף {ס}	[יג] לא תרצח {ס}	לא תרצח: {ס}
(7)	לא תגנב {ס}	לא תנאף {ס}	לא תנאף: {ס}
(8)	לא תענה ברעך עד שקר {ס}	לא תגנב {ס}	לא תגנב: {ס}
(9)	לא תזמם בית רעך {ס}	לא תענה ברעך עד שקר: {ס}	לא תענה ברעך עד שקר: {ס}
(10)	לא תזמם אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וזמרו וכל אשר לרעך {פ}	[יד] לא תחמד בית רעך {ס} לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך: {פ}	לא תחמד בית רעך {ס} לא תחמד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו וכל אשר לרעך: {פ}

מקורות: הלוחות לעיל ולהלן וההערות עליהם מתבססים בעיקר על המאמר של הרב מרדכי ברויאר, "חלוקת עשרת הדיברות לפסוקים ולדיברות", בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, הוצאת מאגנס, ירושלים, תשמ"ו, עמ' 223-254 (<https://goo.gl/SSQ4PI> – בהשמטת קטעים מהמאמר). הטקסטים מהמקרא הועתקו לכאן ממפעלי השחזור של חלקי ה'כתר' שאבדו (תקליטור כתר בר-אילן, חומשי ברויאר, אתר 'ממרא' במרשתת – המביא את הדיברות בקבצים אלקטרוניים גם באופן שיש הפרדה בין טעם עליון ותחתון).

¹ עשרת הדיברות, שמות כ ב/ג-יד, ודברים ה ו/ז-יח, על פי כתר ארם צובה וכתבי היד הקרובים לו. ה'כתר' הוא הספר שרמב"ם סמך את ידיו על דיוקו (משנה תורה, הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה, פ"ח ה"ד). דומים לו (אבל פחות מדויקים) כתבי היד הטברניים הנוספים (= מאסכולת 'בעלי המסורה' שבטבריה שפועלם הגיעה לשיאה ולסיומה במאה העשירית). ה'כתר' אבד בחלקו, אבל כ"י הקרובים לו ועדויות של חכמים שראו אותו מעידים על החלקים החסרים ממנו, כגון בפרקים הנידונים. (על הדיברות ב'ואחתן' יש בידינו צילום מה'כתר', ראה נספח).

כתבי יד אלה כוללים את ה'מסורה' (שנרשמה בידי 'בעלי המסורה') ובה נתונים בעניין:

- הטקסט המקראי לאותיותיו (כתיב חסר או מלא), ציון אותיות חריגות בגודלן ובמקומן (מדור זה חסר ב'כתר' – נמסר ברשימות ייחודיות לכך).
- ה'פרשיות' = 'פרשות', קטעי טקסט, המובחנים על ידי המרווחים שלפניהם בשורות ספר התורה. יש שני סוגי פרשיות (ראה הגדרתן המדויקות רמב"ם, שם, פ"ח ה"א-ה"ב). בדפוסים הן מסומנות לרוב באותיות {פ}, או {ס}:
 - פרשה פתוחה: {פ} – כתיבתה מתחילה תמיד מראש השורה, אחרי מרווח כדין בשורות שלפניה,
 - פרשה סתומה: {ס} – כתיבתה מתחילה תמיד מאמצע השורה, אחרי מרווח כדין לפנייה ומכילה מתחילתה לפחות תיבה אחת בשורה.
- חלוקת הטקסט לפסוקים.
- הטעמת המקרא בסימני פיסוק ומנגינה, באמצעות:
 - הטעם התחתון, שהוא המצוי במקרא (מקורו במסורת הקריאה הארץ-ישראלית),
 - הטעם העליון, במקומות המעטים במקרא בהם זה מוגדר בנוסף לטעם התחתון – כגון בעשרת הדיברות (מקורו במסורת הקריאה הבבלית אבל הוא נעשה חלק של ה'מסורה' הטברנית המובאת ב'כתר'),

ב'כתר' ובדומיו מופיעות שתי מערכות ההטעמה לעשרת הדיברות, זו אחרי זו על אותה התיבה, ולפעמים על אותה האות. ה'מסורה' כוללת עניינים נוספים, כגון: הניקוד; מניין סך כל התיבות והאותיות בכל ספרי המקרא (ביניהם בחמשת חומשי התורה, ולחוד בפרשיות השבוע. ראה עוד בהערות 3 ו-5 להלן); הערות שוליים על מקבילות למילים ייחודיות וחריגות בטקסט המקראי, ומקומן של אלה במקרא ומספרן; צורת כתיבת הקטעים הנקראים 'שירות'; ועוד נתונים הנחוצים לשמירת הטקסט של המקרא.

המספור של הפסוקים בספרות (עבריות או לועזיות) אינו חלק מה'מסורה', אלא מעשה ידי נוכרים וכך גם חלוקה המקרא לפרקים. על אף זאת אנו משתמשים באלה לשם הנוחיות והאחדות בציון פסוקי המקרא. מספור הפסוקים בעשרת הדיברות ראוי להיות רשום על פי מספר הפסוקים לפי הטעם התחתון, כי כך מנו 'בעלי המסורה' את מניין פסוקי ספר שמות וספר דברים (ראה להלן בהערה 3 את הנובע מכך). אבל המספרים הנוכריים טעו במלאכתם וחילקו את הפסוק הראשון בדיברות שעל פי הטעם התחתון לשני פסוקים (מסיבה זו מספור הפסוקים אינו אחיד בדפוסים וגם בגרסותם בתכנות המחשב). כדי לתקן את טעותם, ניתן כאן לפסוק הראשון מספור כפול (כבפריקט השו"ת – בר אילן, ובניגוד לרוב הדפוסים המצויים, הממשיכים את המספור השגוי).

המספר לפיו יש דווקא 10 דיברות, נקוב בתורה במפורש בכינוי 'עשרת הדברים': שמות לד כח, דברים ד יג, יד. החלוקה לדיברות בטור 3, המתבססת על הטעם העליון, היא הנפוצה והמוכרת בציבור, אבל כל שלוש החלופות המובאות כאן נחשבות לחלוקה שעל פי ה'מסורה', גם השתיים הנוספות בטורים 1-2 והן בבחינת 'אלו ואלו דברי אלוהים חיים'.

לעומתן קיימות חלוקות לדיברות שנדחו בידי ה'מסורה' (כמתברר מהחלוקה לפסוקים לפי הטעם התחתון והעליון ומהחלוקה לפרשיות), כגון אלו המובאות ב'תרגום השבעים' (אלה התקבלו ב'ביבליה' של כנסיות אחדות, תוך חילוקים ביניהן), ובכתבי פילון האלכסנדרוני (היהודי), לפיהן הדיבר הראשון מתחיל רק במילים 'לא יהיה', והשני מתחיל ב'לא תעשה' והמילים 'אנוכי...' מבית עבדים' מהוות אצלם רק מבוא ל'עשרת הדיברות' ואינן חלק מהם. ראה פירוט מדויק על מסורות המספור שלא על פי ה'מסורה', בפרק Traditions for numbering, במאמר על עשרת הדיברות באתר: http://en.wikipedia.org/wiki/Ten_Commandments.

² בעשרת הדיברות ביתרו ובואתחנן, יש 9 מרווחים בין המילים 'אנוכי' ועד 'לרעך', ואחד לפנייהם, המגדירים 10 פרשיות. מנחת שי (מהדורת בצר, ירושלים תשנ"ז, שם' כ יג/יד במצויות) כותב שהפרדת לא תחמוד לשני דיברות טעות היא (על אף שראה בספרים מדויקים שיש פרשה סתומה באמצע דיבר זה) ומסתמך בכך על דעתם של פרשני המקרא אבן עזרא (פירוש ארוך, שם' כ א) ואבן שועיב (דרשות, יתרו כו ע"ד) שכתבו על איחוד אנוכי ולא יהיה לדיבר אחד (הנובע מהפרדת לא תחמוד לשני דיברות) 'שנשחת טעמם...' והאמת כקבלת רז"ל שהם חושבים שני דיבריים אנוכי ולא יהיה לך כמו שאמרו רז"ל מפי הגבורה שמענום'. בכך דוחה מנחת שי את השיטה להגדרת הדיברות על פי הפרשיות.

³ הפסוקים בטור 2 הם באורך הרגיל במקרא (ראה בהערה הבאה שלא כך המצב על פי הטעם העליון). החלוקה של עשרת הדיברות ל-12 פסוקים לפי הטעם התחתון מתאמת מהנתונים של ה'מסורה' על סך כל הפסוקים בספר שמות (1209) ובספר דברים (955), המונים את מניין הפסוקים בכל אחד מספרים אלו, על פי הטעם התחתון.

אופן החלוקה לדיברות של 12 הפסוקים לפי הטעם התחתון בטור 2 אינו מוכתב במפורש על פי ה'מסורה' ואפשרית לפיה גם החלוקה המשתקפת מטור 1 בלוחות לעיל. ברם, החלוקה בטור 2 תואמת את מאמר חז"ל (ספרי, במדבר, שלח, פיסקא קיב, שאומץ כנראה בידי 'בעלי המסורה'), בו הפסוק הראשון כפי שהוא מוגדר על פי הטעם התחתון מכונה במפורש 'דבור ראשון': 'ר' ישמעאל אומר: הכתוב מדבר... על דבור הראשון: ...אנוכי ה' אלהיך... לא יהיה לך אלהים אחרים על פני'. וזאת בשונה מהפסוק של הטעם העליון בטור 3. החלוקה לדיברות בטור 2 שונה מזו שבטור 3 רק בשני הדיברות הראשונים ומוכתבת מהחלוקה השונה לפסוקים שם. הטעמת הדיבר הראשון בטור 2 נקראת 'מערכת האתנח', על פי הטעם של תיבת 'עבדים'.

⁴ הפסוקים בטור 3 על פי הטעם העליון חריגים באורכם (עד 55 תיבות ביתרו ו-64 תיבות בואתחנן) ובקוצרם (עד 2 תיבות), לעומת המצוי במקרא ולעומת הפסוקים בטור 2 שהם באורך המצוי במקרא. חריגה זו מובנת בשל הצורך להיצמד לעשרה דיברות. ההטעמה ב'כתר' בדיבר הראשון בטור 3 מכונה 'מערכת הסילוק', על פי הטעם של תיבת 'עבדים'.

⁵ ההטעמה החלופית בדיבר הראשון, שאינה על פי ה'כתר' וה'מסורה' בו, מכונה: 'מערכת הרביע', על פי הטעם שעל תיבת 'עבדים' ולפיה עשרת הדיברות מכילים לפי הטעם העליון רק 9 פסוקים. נכונות החלוקה ל-10 פסוקים בטעם העליון לפי 'מערכת הסילוק' מתאמת מהנתונים של ה'מסורה' על סך כל הפסוקים ביתרו (72) ובואתחנן (119), המונים בפרשיות השבוע האלה את מניין פסוקי הטעם העליון. נתונים אלה מעידים לכאורה על שיבוש ב'מערכת הרביע'.

בכל זאת, 'מערכת הרביע' היא הגרסה הנפוצה בכל' אחדים וברוב הדפוסים המצויים, גם ביוקרתיים ('מקראות גדולות' דפוס ווארשא תר"ך וצילומיו, חומשי היידינהיים, רעדעלהיים, תנ"ך קורן, 'סימנים' ועוד) ואף אצל פוסקים חשובים שטרם הכירו את פרטי ה'מסורה' של ה'כתר' כפי שאלה מוכרים בדורנו (כגון: משנה ברורה, ס' תצד ס"ג ק וביאור הלכה, ע"פ 'שו"ע הרב' ור"ז הענא) וכך עמא דבר עד לאחרונה בקריאת התורה בציבור ובהדרת חומשים עממיים.

אנו מוצאים אצל המדפיסים ופוסקים אחדים, בנוסף ל'מערכת הרביע', ערבוב של הטעם התחתון והעליון, חלוקה שונה לפסוקים ולפעמים גם ניקוד שונה, לעומת המובא כאן בשני הטורים 2 ו-3. כתיבת והדפסת שני טעמים של הטעם התחתון והעליון על אותה התיבה, ולפעמים על אותה האות, בלי להשגיח על סדר יישומם כב'כתר' (בו הטעם התחתון נכתב בשיטתיות לפני הטעם העליון בעשרת הדיברות) הייתה אחת הסיבות בלבול שנוצר. 'מערכת הרביע' והשינויים האחרים התפתחו רק אחרי תקופת ה'מסורה', כנראה בשרשרת אי-הבנות קדומות שראשיתה לוטה בערפל. עדות קדומה בלבול שנוצר אנו מוצאים כבר אצל רבנו חזקיה בן מנוח, 'חזקוני' (קרוב לשנת ה'ס' - 1300), בסוף פירושו לעשרת הדיברות בפרשת יתרו, בו הוא מביא ומאמץ את 'מערכת הרביע' ללא סייג.